

مبانی آموزش مطالعات اجتماعی

(رشته علوم تربیتی گرایش پیش دبستانی و دبستانی)

دکتر حسین زارع دکتر نسیم سعید

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز از این وضعیت بارها اظهار گله و ناخشنودی نموده‌اند.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاوردهای انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «اقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

سیزده

پیشگفتار

فصل اول. مطالعات اجتماعی.....	۱
هدف کلی.....	۱
هدف‌های یادگیری.....	۱
۱-۱ تعریف مطالعات اجتماعی.....	۱
۲-۱ دیدگاه اسلام در رابطه با علم آموزی.....	۲
۳-۱ آموزش اثربخش.....	۸
۴-۱ هدف‌های آموزش مطالعات اجتماعی.....	۱۴
۱-۴-۱ دانستنی‌های ضروری.....	۱۵
۲-۴-۱ مهارت‌های ضروری.....	۱۶
۳-۴-۱ گرایش‌ها و ارزش‌های ضروری.....	۲۷
۵-۱ برنامه‌ریزی.....	۳۱
۶-۱ تدوین هدف‌های آموزشی.....	۳۳
۷-۱ مهارت‌های ارتباطی.....	۳۴
۱-۷-۱ مهارت‌های گفتاری.....	۳۴
۲-۷-۱ مهارت‌های شنیداری.....	۳۷
۳-۷-۱ ارتباط غیرکلامی.....	۳۹
خلاصه.....	۴۰
خودآزمایی چندگزینه‌ای.....	۴۲
خودآزمایی تشریحی.....	۴۲
فصل دوم. یادگیری و ویژگی‌های یادگیرنده در آموزش مطالعات اجتماعی.....	۴۵
هدف کلی.....	۴۵

۴۵	هدف‌های یادگیری.....
۴۵	۱-۲ یادگیری.....
۵۰	۲-۲ ابعاد یادگیری اثربخش.....
۵۰	۱-۲-۲ نگرش‌ها و ادراکات.....
۵۰	۲-۲-۲ اکتساب و در هم تنیدن دانش.....
۵۰	۲-۲-۲ بسط و اصلاح دانش.....
۵۱	۲-۲-۴ استفاده معنادار از دانش.....
۵۱	۲-۲-۵ عادت‌های ذهنی.....
۵۱	۲-۳ ویژگی‌های یادگیرنده.....
۵۵	۲-۴ انواع رویکرد یادگیری.....
۵۵	۲-۴-۱ رویکرد سطحی.....
۵۶	۲-۴-۲ رویکرد عمیق.....
۵۶	۲-۴-۳ رویکرد دستیابی.....
۵۷	۲-۵ آموزش مطالعات اجتماعی در ارتباط با شناخت یادگیرنده.....
۵۷	۲-۵-۱ خصوصیات کودکان ۶-۹ سال.....
۵۹	۲-۵-۲ خصوصیات کودکان ۹-۱۲ سال.....
۶۱	خلاصه.....
۶۲	خودآزمایی چهارگزینه‌ای.....
۶۳	خودآزمایی تشریحی.....
۶۵	فصل سوم. علوم و فناوری در آموزش مطالعات اجتماعی.....
۶۵	هدف کلی.....
۶۵	هدف‌های یادگیری.....
۶۵	۳-۱ کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در آموزش مطالعات اجتماعی.....
۶۷	۳-۲ سواد علمی - فناوریانه.....
۶۹	۳-۳ علوم و فناوری دوره ابتدایی.....
۷۰	۳-۳-۱ توانایی طراحی فناوریانه.....
۷۱	۳-۳-۲ درک علوم و فناوری.....
۷۵	۳-۴ استفاده از چند رسانه‌ای‌ها در آموزش علوم.....
۸۰	۳-۵ اجزای تشکیل‌دهنده چندرسانه‌ای در آموزش.....
۸۰	۳-۵-۱ متن.....
۸۰	۳-۵-۲ رسانه‌های دیداری.....
۸۱	۳-۵-۳ رسانه‌های شنیداری.....
۸۲	۳-۵-۴ انیمیشن.....
۸۲	۳-۵-۵ گرافیک.....
۸۲	۳-۵-۶ بازی‌های آموزشی.....
۸۳	۳-۵-۷ فیلم‌های ویدیویی.....
۸۴	۳-۶ رویکردهای کاربرد فناوری اطلاعات در کلاس درس.....
۸۶	خلاصه.....

۸۷	خودآزمایی چهار گزینه‌ای.....
۸۸	خودآزمایی تشریحی.....
۸۹	فصل چهارم. آموزش مهارت‌ها.....
۸۹	هدف کلی.....
۸۹	هدف‌های یادگیری.....
۸۹	۱-۴ تعریف مهارت‌های تفکر.....
۹۰	۲-۴ فرایند کاوشگری محیطی و اجتماعی و پرورش مهارت‌ها.....
۹۰	۱-۲-۴ بررسی و کاوش.....
۹۱	۲-۲-۴ مشارکت.....
۹۱	۳-۲-۴ ایجاد ارتباط مناسب و اظهار نظر.....
۹۱	۴-۲-۴ خلاقیت.....
۹۲	۵-۲-۴ تفکر انتقادی.....
۹۲	۶-۲-۴ مهارت‌های زندگی.....
۹۳	۷-۲-۴ مهارت‌های مربوط به تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات.....
۹۳	۸-۲-۴ مهارت‌های مربوط به کارآفرینی.....
۹۳	۹-۲-۴ مهارت میان فردی.....
۹۳	۱۰-۲-۴ مهارت شنیداری.....
۹۳	۱۱-۲-۴ ارتباطات شفاهی یا ارتباطات کلامی.....
۹۴	۱۲-۲-۴ مهارت مربوط به کار گروهی.....
۹۴	۳-۴ نقش مهارت‌ها در فعالیت‌های یاددهی-یادگیری.....
۹۴	۱-۳-۴ مهارت در انتخاب مطلب.....
۹۴	۲-۳-۴ مهارت در آماده‌شدن قبل از ورود به کلاس.....
۹۴	۳-۳-۴ مهارت در شروع.....
۹۴	۴-۳-۴ مهارت در بیان ساده و قابل فهم.....
۹۵	۵-۳-۴ مهارت در به کار بردن کلمات خوب و با ارزش.....
۹۵	۶-۳-۴ مهارت در پرسش و پاسخ.....
۹۵	۷-۳-۴ مهارت در پیوند مطالب درسی با زندگی روزمره و آینده.....
۹۵	۸-۳-۴ مهارت در استفاده از نرم افزارهای آموزشی.....
۹۵	۹-۳-۴ مهارت در تشویق و تنبیه ترغیب کننده.....
۹۵	۱۰-۳-۴ مهارت در خلق مثال‌های راه‌گشا.....
۹۵	۱۱-۳-۴ مهارت در گوش دادن.....
۹۶	۱۲-۳-۴ مهارت در تعیین تکلیف مناسب.....
۹۶	۱۳-۳-۴ مهارت در به اجرا گذاشتن کارهای گروهی.....
۹۶	۱۴-۳-۴ مهارت در کشف استعدادها و شکوفا کردن خلاقیت‌های ذهنی دانش‌آموزان.....
۹۶	۱۵-۳-۴ مهارت در توجه به تمامی دانش‌آموزان.....
۹۶	۱۶-۳-۴ مهارت در ارتباط غیرکلامی.....
۹۶	۱۷-۳-۴ مهارت در پایان دادن به درس.....
۹۶	۴-۴ مهارت‌های تفکر.....

۹۷	۱-۴-۴ جمع‌آوری اطلاعات.....
۹۷	۲-۴-۴ درک و تفسیر اطلاعات/داده‌ها.....
۹۸	۳-۴-۴ کاربرد، تجزیه و تحلیل، ترکیب و ارزشیابی.....
۹۹	۵-۴ مهارت‌های فرایندی.....
۹۹	۱-۵-۴ مشاهده.....
۱۰۵	۲-۵-۴ برقراری ارتباط.....
۱۰۶	۳-۵-۴ استفاده از الگوسازی، طراحی و نقاشی.....
۱۰۷	۴-۵-۴ اندازه‌گیری.....
۱۰۸	۵-۵-۴ کاربرد ابزار.....
۱۰۸	۶-۵-۴ طبقه بندی.....
۱۰۹	۷-۵-۴ استنباط کردن.....
۱۰۹	۸-۵-۴ فرضیه‌سازی.....
۱۰۹	۹-۵-۴ پیش‌بینی.....
۱۱۰	۱۰-۵-۴ طراحی تحقیق.....
۱۱۰	۱۱-۵-۴ نتیجه‌گیری.....
۱۱۰	خلاصه.....
۱۱۱	خودآزمایی چهارگزینه‌ای.....
۱۱۲	خودآزمایی تشریحی.....
۱۱۳	فصل پنجم. حل مسئله در علوم اجتماعی.....
۱۱۳	هدف کلی.....
۱۱۳	هدف‌های یادگیری.....
۱۱۴	۱-۵ حل مسئله در علوم اجتماعی.....
۱۱۶	۱-۱-۵ روش حل مسئله.....
۱۱۷	۲-۱-۵ تعمیم و کاربرد مسئله.....
۱۱۷	۳-۱-۵ مراحل روش حل مسئله شامل موارد زیر است.....
۱۱۸	۲-۵ شیوه‌های حل مسئله.....
۱۱۸	۱-۲-۵ حل مسئله از طریق آزمایش و خطا.....
۱۱۸	۲-۲-۵ حل مسئله از طریق بینش و شناخت.....
۱۱۸	۳-۲-۵ حل مسئله با روش تحلیلی.....
۱۱۹	۴-۲-۵ حل مسئله با روش دیویی.....
۱۲۲	۳-۵ رهیافت‌های رایج درباره حل مسئله.....
۱۲۴	۴-۵ فنون مسئله‌پژوهی.....
۱۲۵	۱-۴-۵ تصادف.....
۱۲۵	۲-۴-۵ اکتشاف.....
۱۲۷	۵-۵ مراحل آموزش حل مسئله.....
۱۲۹	۶-۵ خلاقیت.....
۱۳۱	۱-۶-۵ روش‌های تقویت خلاقیت.....
۱۳۳	۲-۶-۵ تکنیک‌های خلاقیت.....

۱۳۷	۷-۵ آموزش خلاقیت.....
۱۳۷	۱-۷-۵ آمادگی یا توجه عمیق نسبت به وضع موجود.....
۱۳۷	۲-۷-۵ تخیل یا تصورات عمیق.....
۱۳۷	۳-۷-۵ توسعه یا داشتن انگیزه.....
۱۳۷	۴-۷-۵ اجرا یا عمل.....
۱۳۹	خلاصه.....
۱۴۱	خودآزمایی چهارگزینه‌ای.....
۱۴۱	خودآزمایی تشریحی.....
۱۴۳	فصل ششم. آموزش مطالعات اجتماعی.....
۱۴۳	هدف کلی.....
۱۴۳	هدف‌های یادگیری.....
۱۴۴	۱-۶ آموزش مطالعات اجتماعی به کودکان.....
۱۴۴	۲-۶ مطالعات اجتماعی چیست؟.....
۱۴۵	۳-۶ فرایندهای ذهنی.....
۱۴۵	۴-۶ پرورش اجتماعی.....
۱۴۶	۵-۶ ارزش‌ها.....
۱۴۸	۶-۶ روش‌های آموزش مطالعات اجتماعی.....
۱۵۱	۷-۶ آشنایی با مباحث علوم اجتماعی.....
۱۵۲	۸-۶ استفاده از منابع در آموزش مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی.....
۱۵۳	۱-۸-۶ استفاده از وسایل آموزشی.....
۱۵۶	۲-۸-۶ استفاده از وسایل سمعی و بصری.....
۱۵۷	۳-۸-۶ استفاده از افراد صاحب‌نظر.....
۱۵۷	۴-۸-۶ چارت‌ها و نمودارها.....
۱۵۷	۵-۸-۶ الگوها.....
۱۵۸	۶-۸-۶ وسایل آموزشی مرجع.....
۱۵۸	۷-۸-۶ رایانه‌ها و نرم افزارها.....
۱۵۸	۸-۸-۶ نقشه‌ها.....
۱۵۹	۹-۸-۶ استفاده از کتاب‌های درسی و کتاب‌های راهنمای برنامه آموزشی.....
۱۶۰	۹-۶ ارتباط مطالعات اجتماعی با سایر جنبه‌های برنامه آموزشی.....
۱۶۱	۱۰-۶ فعالیت‌ها.....
۱۶۴	۱۱-۶ آموزش مباحث مختلف مطالعات اجتماعی.....
۱۶۴	۱-۱۱-۶ اهمیت و ضرورت آموزش تاریخ.....
۱۶۸	۲-۱۱-۶ اهمیت و ضرورت آموزش جغرافیا.....
۱۷۳	۳-۱۱-۶ آموزش مدنی.....
۱۷۵	خلاصه.....
۱۷۷	خودآزمایی چهارگزینه‌ای.....
۱۷۷	خودآزمایی تشریحی.....

فصل هفتم. روش‌های نوین آموزش در مطالعات اجتماعی.....	۱۷۹
هدف کلی.....	۱۷۹
هدف‌های یادگیری.....	۱۷۹
۱-۷ رویکردهای آموزش.....	۱۸۰
۱-۱-۷ رویکرد انتقالی.....	۱۸۰
۲-۱-۷ رویکرد تعاملی.....	۱۸۰
۳-۱-۷ رویکرد کاوشگری.....	۱۸۱
۴-۱-۷ رویکرد فرایندی.....	۱۸۱
۲-۷ روش‌های تدریس.....	۱۸۲
۱-۲-۷ یادگیری مستقل.....	۱۸۲
۲-۲-۷ آموزش تفکر انتقادی.....	۱۸۴
۳-۲-۷ آموزش کاوشگری.....	۱۹۱
۴-۲-۷ آموزش کارآفرینی.....	۱۹۵
۵-۲-۷ یادگیری مشارکتی.....	۱۹۸
۶-۲-۷ روش نمایشی (نمایش علمی).....	۲۰۰
۷-۲-۷ روش گردش علمی.....	۲۰۱
۸-۲-۷ روش آزمایشی (آزمایشگاهی).....	۲۰۳
۹-۲-۷ روش واحد تجربی.....	۲۰۵
۱۰-۲-۷ روش واحد پروژه.....	۲۰۵
۱۱-۲-۷ روش پرسش و پاسخ.....	۲۰۶
۱۲-۲-۷ الگوی ۵ ای در آموزش.....	۲۰۸
۱۳-۲-۷ چشم انداز آموزش مناسب علوم.....	۲۱۰
خلاصه.....	۲۲۲
خودآزمایی چهارگزینه‌ای.....	۲۲۵
خودآزمایی تشریحی.....	۲۲۵
فصل هشتم. ارزشیابی در مطالعات اجتماعی.....	۲۲۷
هدف کلی.....	۲۲۷
هدف‌های یادگیری.....	۲۲۷
۱-۸ تعریف ارزشیابی.....	۲۲۷
۲-۸ آزمودن.....	۲۲۹
۳-۸ سنجش.....	۲۲۹
۴-۸ ارزشیابی.....	۲۲۹
۵-۸ تعاریف ارزشیابی.....	۲۳۰
۶-۸ انواع ارزشیابی.....	۲۳۰
۱-۶-۸ ارزشیابی تشخیصی.....	۲۳۱
۲-۶-۸ ارزشیابی تکوینی.....	۲۳۲
۳-۶-۸ ارزشیابی تراکمی.....	۲۳۳
۷-۸ خود آزمایی.....	۲۳۴

۲۳۴	۸-۸ کاربردهای مهم سنجش.....
۲۳۵	۹-۸ روش‌های جمع‌آوری داده‌های ارزشیابی.....
۲۳۵	۱-۹-۸ روش‌های کمی جمع‌آوری داده‌ها.....
۲۳۵	۲-۹-۸ روش‌های جمع‌آوری کیفی داده‌ها.....
۲۳۶	۱۰-۸ راهبردهای مهم ارزشیابی.....
۲۳۷	۱-۱۰-۸ آزمون‌های تشریحی.....
۲۳۷	۲-۱۰-۸ ارزشیابی میزان مشارکت.....
۲۳۸	۳-۱۰-۸ کارپوشه.....
۲۳۸	۴-۱۰-۸ تدوین مقاله علمی.....
۲۳۸	۵-۱۰-۸ ارزیابی یادگیری پروژه.....
۲۳۸	۶-۱۰-۸ استفاده از تکالیف تأملی دانش‌آموزان.....
۲۳۹	۱۱-۸ ابزارهای اندازه‌گیری.....
۲۳۹	۱-۱۱-۸ استفاده از آزمون.....
۲۴۰	۱۲-۸ اصول حاکم بر ارزشیابی پیشرفت تحصیلی.....
۲۴۰	۱-۱۲-۸ جدایی‌ناپذیری ارزشیابی از فرایند یاددهی-یادگیری.....
۲۴۰	۲-۱۲-۸ استفاده از نتایج ارزشیابی در بهبود فرایند یاددهی-یادگیری و اصلاح برنامه‌ها و روش‌ها
۲۴۰	۳-۱۲-۸ هماهنگی میان هدف‌ها، محتوا، روش‌های یاددهی - یادگیری و فرایند ارزشیابی در ارزشیابی.....
۲۴۱	۴-۱۲-۸ توجه به آمادگی دانش‌آموزان.....
۲۴۱	۵-۱۲-۸ توجه به رشد همه جانبه دانش‌آموزان.....
۲۴۱	۶-۱۲-۸ توجه همه جانبه به دانش‌ها، نگرش‌ها و مهارت‌ها.....
۲۴۱	۷-۱۲-۸ توجه به ارزشیابی دانش‌آموز از یادگیری‌های خود (خودارزشیابی).....
۲۴۱	۸-۱۲-۸ (تأکید بر نوآوری و خلاقیت).....
۲۴۱	۹-۱۲-۸ تنوع روش‌ها و ابزارهای اندازه‌گیری و سنجش پیشرفت تحصیلی.....
۲۴۲	۱۰-۱۲-۸ استفاده از انواع ارزشیابی.....
۲۴۲	۱۱-۱۲-۸ اصل رعایت قواعد اخلاقی و انسانی در ارزشیابی.....
۲۴۲	۱۲-۱۲-۸ اصل توجه به تفاوت‌های فردی.....
۲۴۲	۱۳-۱۲-۸ ضرورت هماهنگی در تحقق اصول ارزشیابی.....
۲۴۲	۱۳-۸ راهکارهای عملی برای اجرای ارزشیابی از فعالیت‌های دانش‌آموزان.....
۲۴۳	۱۴-۸ نظام نمره دادن در ارزشیابی.....
۲۴۳	۱۵-۸ ارزشیابی توصیفی و کاربرد آن در آموزش.....
۲۴۶	خلاصه.....
۲۴۷	خودآزمایی چهارگزینه‌ای.....
۲۴۷	خودآزمایی تشریحی.....
۲۴۹	پاسخنامه سؤالات چهارگزینه‌ای.....
۲۵۱	منابع.....

پیشگفتار

در طی سال‌های اخیر، تغییرات چشمگیری در آموزش به صورت افزایش امکان انتخاب در عرصه مطالعه و یادگیری فردی و همچنین امکان یادگیری مادام‌العمر دیده شده است. در عصر کنونی که عصر اطلاعات است، توسعه هر جامعه‌ای مبتنی بر توسعه افراد آن جامعه می‌باشد و یادگیری که یکی از نیازهای اجتناب‌ناپذیر انسان‌ها محسوب می‌شود، عامل اصلی توسعه توانایی‌های انسانی است. اهمیت و ارزش یادگیری و آموزش، یک حقیقت واقعی است که در همه فرهنگ‌ها و مذاهب مورد توجه قرار گرفته است. در قرآن، کسب دانش و یادگیری مکرراً مورد تأکید قرار گرفته است.

امروزه با ظهور اندیشه‌های فلسفی نوین، تأکید بر فعال بودن یادگیرنده در روند یادگیری مورد توجه قرار گرفته است. بر پایه نظریه‌های نوین، مشارکت و تشریک مساعی برای ساخت دانش، مورد تأکید است. از این رو، این عقیده که معلمان آموزش می‌دهند و شاگردان یاد می‌گیرند کنار گذاشته شده و معلمان به جای اثبات و انتقال دانش، به گفت‌وگو و مشارکت با شاگردان تشویق می‌شوند و محوریت عملکرد آن‌ها به نقش تسهیل‌کننده و حمایت‌کنندگی تبدیل شده است.

این کتاب در ۸ فصل تهیه و تنظیم شده است و در آن ماهیت مطالعات اجتماعی، فنون نوین تدریس در علوم اجتماعی و شیوه‌های مناسب ارزشیابی مطالعات اجتماعی مورد بحث قرار گرفته است.

با این امید که محتوای این کتاب به خوانندگان امکان دهد، با پاره‌ای از روش‌های آموزشی مناسب در زمینه مطالعات اجتماعی آشنا شوند، از صاحب‌نظران رشته‌های مرتبط تقاضا می‌شود، انتقادات و راهنمایی‌های خود را برای رعایت در چاپ‌های بعدی برای نویسندگان ارسال دارند.

فصل اول

مطالعات اجتماعی

هدف کلی

از خواننده انتظار می‌رود که پس از مطالعه این فصل، ماهیت مطالعات اجتماعی را توضیح دهد.

هدف‌های یادگیری

- از خواننده انتظار می‌رود که پس از مطالعه این فصل بتواند:
۱. ماهیت درسی مطالعات اجتماعی را توضیح دهد.
 ۲. حل مسئله در علوم اجتماعی را شرح دهد.
 ۳. ویژگی‌های تدریس اثربخش را توضیح دهد.
 ۴. مراحل روش علمی را بیان کند.
 ۵. هدف‌های آموزش مطالعات اجتماعی را توضیح دهد.
 ۶. هدف‌های آموزشی و شرایط تعیین آن را بنویسد.
 ۷. تقویت دانستنی‌های ضروری را در آموزش مطالعات اجتماعی بیان کند.
 ۸. انواع مهارت‌های ضروری را در آموزش مطالعات اجتماعی بیان کند.
 ۹. تقویت نگرش‌های ضروری را در آموزش مطالعات اجتماعی توضیح دهد.
 ۱۰. مهارت‌های ارتباطی مورد نظر در تدریس را توضیح دهد.

۱-۱ تعریف مطالعات اجتماعی

مطالعات اجتماعی حوزه‌ای از برنامه‌درسی است که به درونی کردن ارزش‌های

۲ مبانی آموزش مطالعات اجتماعی

اجتماعی تأکید می‌کند و هدف آن آشنا کردن افراد با محیط اطراف و نیز توسعه ارتباطات انسانی است. مطالعات اجتماعی آماده ساختن دانش‌آموزان در جهت مشارکت اجتماعی و همچنین رشد مهارت‌ها و صلاحیت‌های اجتماعی را مورد تأکید قرار می‌دهد (صمدی، ۱۳۹۰).

دائرةالمعارف بین‌المللی آموزش و پرورش، مطالعات اجتماعی را این گونه تعریف کرده است:

مطالعات اجتماعی، حوزه‌ای از برنامه‌درسی است که هدف آن آشنا کردن کودکان با محیط اطرافشان و نیز توسعه ارتباطات انسانی است، به گونه‌ای که دانش‌آموزان، شهروندانی خوب تربیت شوند. محتوای این درس از تاریخ، جغرافیا و دیگر علوم اجتماعی استخراج می‌شود (به نقل از فلاحیان و همکاران، ۱۳۹۱).

تصمیمات درباره محتوای برنامه‌درسی و تدریس مطالعات اجتماعی بیشتر توسط باورهایی درباره نیازهای دانش‌آموزان و ناشی از جامعه هدایت می‌شود. در حقیقت، بستر مطالعات اجتماعی، بستری میان‌رشته‌ای است و توجه به ارتباط موضوع‌ها و رشته‌های علمی با مسئله و مطلب مورد نیاز است. مطالعات اجتماعی به آماده ساختن دانش‌آموزان برای مشارکت اجتماعی تأکید می‌کند. هدف اصلی مطالعات اجتماعی، تربیت شهروندی آگاه و مسئول است. این هدف با پیروی صرف از مفاهیم و اصول رشته‌های علمی علوم انسانی و علوم اجتماعی حاصل نمی‌شود. در مطالعات اجتماعی به رشد مهارت‌های اجتماعی و کسب صلاحیت‌های اجتماعی تأکید می‌شود و به این منظور لازم است مطالعات اجتماعی محتوای علمی خود را از شاخه‌های مختلف علوم به‌ویژه علوم انسانی کسب کند (فلاحیان و همکاران، ۱۳۹۱). آموزش مطالعات اجتماعی زمانی مؤثر است که معنادار باشد؛ یعنی آموزش با زندگی واقعی دانش‌آموز مرتبط باشد و همچنین دانش‌آموز و معلم هر دو فعال باشند و در حقیقت از روش‌های فعال در تدریس استفاده شود (صمدی، ۱۳۹۰).

۲-۱ دیدگاه اسلام در رابطه با علم آموزی

قرآن، علم را نور و جهل را ظلمت می‌داند و می‌فرماید: مطلقاً نور بر ظلمت ترجیح دارد. قرآن صریحاً مسائلی را به‌عنوان موضوع مطالعه و تفکر پیشنهاد می‌کند. نتیجه

۳ مطالعات اجتماعی

مطالعه این موضوعات، علوم طبیعی، ریاضی، زیستی، تاریخی و غیره است که امروز در دنیا می‌بینیم.

همچنین در سوره بقره آیه ۱۶۴ می‌فرماید: «إِن فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفَلَکِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَع النَّاسَ وَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَ بَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَ تَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَ السَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ».

در آفرینش آسمان‌ها و زمین، در گردش شب و روز، در حرکت کشتی بر روی آب که به وسیله آن بشر منتفع می‌گردد، آمدن و ریزش باران که سبب حیات زمین می‌گردد، حیواناتی که در روی زمین در حرکتند، گردش بادهای و حالت مخصوص ابرها که در میان زمین و آسمان معلقند، در همه این‌ها نشانه‌های قدرت و حکمت پروردگار است.

یعنی همه این‌ها، قوانین و نظامی دارند و شناختن این نظام، ما را به توحید نزدیک می‌کند. قرآن صریحاً مردم را به مطالعه در این امور توصیه کرده و مطالعه همین موارد است که منجر به علم فلک و ستاره‌شناسی، زمین‌شناسی و غیره شده است.

همچنین است در سوره جاثیه آیه ۲ و سوره فاطر آیه ۲۵. قرآن کتابی است که اولین مرتبه که نازل شد سخن خود را با خواندن، علم و کتابت آغاز کرد. وحی قرآن با تذکر این‌ها آغاز گشت: «إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ، إِقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ، الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» بخوان به نام پروردگارت، آن که آفرید، انسان را از خون بسته. بخوان و پروردگار تو کریم‌ترین کریمان است که آموخت نوشتن با قلم را (علق، ۱-۴).

اسلام دینی است که با توحید آغاز می‌گردد و توحید مسئله‌ای تعقلی است؛ حتماً باید تعقل و استدلال در آن باشد. این‌ها موضوعاتی است که قرآن برای مطالعه عرضه می‌دارد.

با کنار هم گذاشتن آیات فوق، و مقایسه و تأمل در دیگر آیات قرآن، نکات قابل توجهی به دست می‌آید که از آن‌ها، تأکید بر علم آموزی، تعقل و تفکر در جهان خلقت و تأکید بر تعلیم و تربیت را می‌توان اثبات نمود:

- در این آیات، چند عبارت به صورت مشترک و با تعابیر واحد بیان شده که عبارتند از:

«بعثت و ارسال رسول»؛ «رسولی از خود مردم»، «تلاوت آیات برای مردم»، «تزکیه مردم»، «تعلیم کتاب و حکمت به مردم». تکرار سه عنصر رسول به عنوان «مربی»، تزکیه به عنوان «تربیت» و تلاوت آیات و تعلیم کتاب و حکمت به عنوان «تعلیم»، این آیه را به عنوان مناسب‌ترین و صریح‌ترین آیه قرآن در موضوع مهم «تعلیم و تربیت» معرفی می‌کند.

- در هر چهار آیه، تلاوت قرآن، که خود یک نوع آموزش است، در آغاز قرار گرفته است. این خود، حاکی از دو نکته‌ی مهم است: نخست این که، هیچ تربیتی بدون آموزش محقق نمی‌شود. دوم این که، در عرصه تعلیم و تربیت اسلامی، تنها تعلیمی منجر به تربیت اسلامی می‌شود و در ذات خود تربیت اسلامی را به همراه خواهد داشت که رنگ الهی داشته باشد؛ در هر چهار آیه، تلاوت «آیات الهی» مطرح شده است نه هر نوع آیاتی.

در تفسیر نمونه، پس از اشاره به دو واژه‌ی تعلیم و تربیت آمده است: «این دو امر در یکدیگر تأثیر متقابل دارند (اخلاق [تربیت] زاییده علم است، همان‌گونه که علم زاییده اخلاق است).»

در برخی روایات، علم دارای مراتبی است و مراتب عالی آن، تأثیر مستقیم تربیتی را به همراه دارد؛ به گونه‌ای که از سطح زبان فراتر رفته و در ارکان و جوارح انسان رسوخ کرده، آن‌ها را تحت تأثیر تربیتی خود قرار می‌دهد. امام علی (ع) در این زمینه می‌فرماید: «پایین‌ترین مرتبه علم آن است که علم در سطح زبان باشد و بالاترین آن، این است که در اعضاء و جوارح انسان آثارش نمایان شود» (نهج البلاغه، حکمت ۹۲)، در نگاه اسلامی، علمی که نفع ندارد، مطلوب نیست؛ حتی بزرگان معصوم (ع) از این علم به خدای سبحان پناه برده‌اند. از رسول خدا (ص) روایت است که فرمود: اللهم اعوذ بک من علم لا ینفع. و از علی (ع) روایت است که فرمود: «خیری نیست در دانشی که سود ندارد». رسول اکرم (ص) ضمن بیان این که علم دارای دامنه‌ای بلند است، آدمی را به بهره‌گیری از برترین و بهترین علوم توصیه می‌کند و می‌فرماید: علم، افزون از آن است که به شمارش آید. پس هر دانشی را که بهتر است، فراگیرید. علی (ع) نیز در روایتی برای باز نمودن این حقیقت، از زنبور عسل یاد می‌کند که بهترین اجزای گل را برمی‌گزیند و از آن دو چیز نفیس می‌سازد: یکی عسل که شفای آدمیان است و دیگر موم که مردم از آن نور می‌گیرند. همچنین، امام کاظم (ع) درباره شایسته‌ترین علوم می‌فرماید:

شایسته‌ترین علم برای تو آن است که عمل تو جز بدان اصلاح نشود و واجب‌ترین عمل برای تو آن است که در برابرش از تو بازخواست می‌کنند و لازم‌ترین علم برای تو علمی است که قلب تو را به صلاح آورد و فساد قلب را برای تو آشکار سازد و فرجام آن علمی نیک‌تر است که بر عمل دنیای تو بیفزاید. پس خود را به علمی مشغول مساز که ندانستن آن، زیانت نمی‌رساند و از علمی غافل مشو که ندانستن آن، بر نادانی‌ات می‌افزاید.

از نبی خاتم (ص) روایت است که فرمود:

العلم علمان: علم الادیان و علم الابدان

این روایت از دو دسته علم با تأیید و ترغیب یاد می‌کند: علم ابدان و علم ادیان. یکی به جنبه جسمانی انسان می‌پردازد و دیگری به بعد روحانی و معنوی او توجه دارد. یکی برای سلامت جسم و دیگری سلامت روح است؛ هر دو علم گرچه مهم و لازمند، اما آن علم که سلامت جان و قلب را تأمین می‌کند، در دیدگاه اسلام مهم‌تر است. اهمیت و عظمت مقام علم، در حدی است که خداوند در قرآن به پیامبرش دستور می‌دهد: «قل هل یستوی الذین یعلمون والذین لا یعلمون...؟ بگو: آیا کسی که عالم است با کسی که نمی‌داند برابر است؟»، (زمر، آیه ۹).

پیامبر اسلام در مقام ارزش‌گذاری به علم می‌فرماید: طلب العلم فریضه علی کل مسلم الا ان الله یحب بغاه العلم؛ دانش‌آموختن بر هر مسلمانی واجب است. همانا خدا، طلب‌کنندگان دانش را دوست دارد»، (اصول کافی، ج ۱، ص ۳۵).

از نظر قرآن و روایات، علم وسیله است نه هدف؛ آن هم وسیله‌ای که انسان را به کمال می‌رساند. در فرهنگ اسلامی تمام دانش‌های مورد نیاز برای زندگی بشری دارای اهمیت است و توصیه‌شده به مقدار لازم و نیاز جامعه، مردم برای فراگیری آن اقدام کنند.

در قرآن کریم آمده است: «ذلک مبلغهم من العلم ان ربک هو اعلم بمن ضل عن سبیلہ»؛ این آخرین حد آگاهی آن‌ها است و خداوند به حال آن که از راه حق گمراه‌شده آگاه است (نجم، آیه ۳۰). پس علوم غیردینی نیز می‌تواند نقش‌آفرین بوده و موجبات سعادت آدمی را فراهم کند. این در صورتی است که هدف تلقی نشود، بلکه وسیله پیشرفت و رسیدن به کمال باشد.

در پاره‌ای از روایات، نه تنها از علم به عنوان یک «فضیلت»، بلکه به عنوان سرسلسله‌ی فضایل یاد شده‌است. امام علی (ع) فرموده است: «سرآمد فضیلت‌ها و

غایت فضایل علم است». نکته قابل توجه در این حدیث، این که فضایل به طور عام مطرح شده است و شامل همه فضایل از جمله فضایل اخلاقی می گردد.

عمل و رفتار درست، تجلی تربیت یافتگی است. بدون آن، تربیت و تزکیه به معنای کامل آن، تحقق نمی یابد. در دسته ای از روایات، از همراهی و تلازم علم و عمل سخن به میان آمده است. علی (ع) می فرماید: «علم، قرین و همراه عمل است. پس هر که دانست به عمل می پردازد، علم عمل را فرا می خواند؛ اگر عمل آن را اجابت کرد [باقی می ماند] و گرنه از نزد او کوچ می کند» (نهج البلاغه، حکمت ۳۳۶).

یکی از پیامدهای طلب علم، رشد یافتگی است. «رشد» از مفاهیم کلیدی در عرصه ی تربیت اسلامی است. امام علی (ع) در این زمینه می فرماید: «طلب علم کنید تا رشد یابید». در این روایت، نتیجه ی طلب علم و دانش که همان تعلیم و آموزش است، رشد و تربیت به حساب آمده است.

از آنچه گذشت، تأثیر علم و دانش در اخلاق و تزکیه نفس مشخص گردید، اما از سوی دیگر، در برخی روایات از تأثیر متقابل تزکیه و علم، سخن به میان آمده است. امام علی (ع) می فرماید: «علم بدون داشتن ورع و تقوا رشد نمی کند». همچنین از جمله سفارشات و نصایح حضرت خضر (ع) به حضرت موسی (ع) این است که فرمود: «تقوای دل پیشه کن تا به علم و دانش دست یابی».

در پرتو تعلیم، انسان نخستین گام را برای عالم شدن برمی دارد. به سخن دیگر، انسان در گام نخست آموزش می بیند و سپس برای کسب بیشتر علم تلاش می کند و به مرتبه عالم بودن نائل می شود. در روایات اهل بیت (ص) توصیفات از عالم شده است که بدون برخورداری از تزکیه و تربیت، ره به جایی نمی برد. از این رو، در فرهنگ اسلامی طی مسیر عالم شدن برای انسان بدون تزکیه نفس میسر نیست.

در روایتی، از «عالم» به عنوان «امین خداوند بر روی زمین» یاد شده است. روشن است کسی که صرفاً تعلیم ببیند و معلوماتی را کسب کند، ولی این معلومات در اعماق وجود او تأثیرگذار نباشد و به تزکیه و تربیت وی منجر نشود، نمی تواند امین خداوند روی زمین باشد. رسول اکرم (ص) در این زمینه می فرماید: «عالم، امانتدار خداوند بر روی زمین است».

امام علی (ع) در این زمینه می فرماید: «علما وارثان انبیاء هستند». بی تردید انبیاء بزرگترین مربیان و عالمان عصر خود بودند. آنان در عین این که احکام و شرایع الهی

عصر خود را به مردم زمان خود می‌آموختند، مربی مردم زمان خود نیز بودند و جنبه مربی بودن آنان بسی برجسته‌تر بوده است. در این دسته روایات، علما به‌عنوان وارثان انبیاء معرفی شده‌اند. با لحاظ معنای وراثت و جانشینی و نیز توجه به جنبه برجسته‌ی انبیاء، که همانا مربی بودن آن‌ها است، مشخص می‌شود که عالم هم، جنبه مربی بودن دارد.

در روایات اهل‌بیت (ع) در موارد متعدد، از همراهی اثر تعلیم، یعنی علم با جلوه‌های تربیت سخن به میان آمده است. این امر از رابطه بین تعلیم و تربیت حکایت دارد؛ از جمله به همراهی علم و هدایت، علم و زهد، علم و عمل، علم و ایمان و نیز تأثیر علم در تزکیه و تأثیر آن در قلب به‌عنوان کانون تربیت و سلوک معنوی و به‌طور کلی، تأثیر طلب علم (تعلیم) در رشد اشاره شده است. همچنان که برای عالم، به‌عنوان انسان تعلیم یافته و برخوردار از علم، صفات تربیتی از جمله امین خداوند در زمین و وارث انبیاء بودن برشمرده شده، از نقش همنشینی با عالم در تزکیه نفس و نیکو شدن ادب سخن به میان آمده است.

هیچ تعلیم و آموزشی بدون تربیت محقق نمی‌شود و هیچ تربیتی بدون تعلیم امکان‌پذیر نیست. به بیان دیگر، درباره‌ی تعلیم به دو سطح عمده آن اشاره شد که در سطح اول، «انتقال مفاهیم» و در سطح بالاتر، «انجام فعالیت از پیش طراحی شده که به یادگیری منجر شود»، مطرح بوده است. در تحقق هر یک از این‌ها، نقش تربیت و حضور آن انکارناپذیر است. بی‌تردید انتقال مفاهیم وقتی به درستی انجام می‌گیرد که از قبل آمادگی ذهنی برای دریافت مفاهیم و آموزه‌ها در یادگیرنده فراهم و علاوه بر آمادگی‌های ذهنی، انگیزه و علاقمندی کافی برای دریافت آموزه‌ها در وی ایجاد شده باشد و این آماده‌سازی و ایجاد انگیزه نوعی فعالیت تربیتی است.

در روش آموزش اسلامی تکیه بر پرورش فکری و درک صحیح مطالب مکرراً مورد تأکید قرار گرفته است. همچنین اسلام بر پرورش فکری و فعال بودن دانش‌آموز در جریان یادگیری تأکید فراوان دارد. در حقیقت از دیدگاه اسلام کسب علوم و معارف و روی آوردن به فراگیری تجارب علمی و معرفتی باعث افزایش وسعت دید و آگاهی بیشتر می‌گردد. تلاش انسان برای رسیدن به مراحل بالای هدایت در گرو پرورش عقل و بارور کردن آن به وسیله آگاهی از کشفیات و اطلاعات جدیدی است که در گستره‌های مختلف به‌دست آمده است.